

УДК: 32: 008 (477)

В. В. Козьма,

*кандидат політичних наук, доцент
(Національний університет фізичного виховання і спорту України, м. Київ)*

«ДЕРЖАВА ДОБРОБУТУ» ЗАПОРУКА ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ (до питання демократичної трансформації українського суспільства)

У статті розглянуто особливості формування та функціонування середнього класу як одного з ключових компонентів творення „держави добробуту” та стабільного політичного розвитку суспільства. Аналізується значимість середнього класу в процесі зниження соціальної напруги в суспільстві його світоглядні та політичні орієнтири.

Ключові слова: клас, середній клас, добробут, стабільність, цінності.

У програмних засадах багатьох політичних партій, особливо під час виборчої кампанії, неодноразово лунають обіцянки про розбудову в Україні держави добробуту, тобто держави в якій громадяни мали б право а головне можливість гідно та достойно жити. Останні парламентські перегони не стали винятком, хіба що перспективи початку такого „будівництва” переносяться на невизначений термін оскільки, як відомо, війна. Тут би вижити. Проте всі війни колись закінчуються і рано чи пізно зміни почнуться. Дуже хочеться в це вірити. Отже, в цій публікації ми поставили собі за мету з’ясувати, а які саме об’єктивні критерії дають змогу визначати ступінь добробуту того чи іншого суспільства? Що саме може бути тим лакмусовим папірцем, який визначає зрілість „держави добробуту”. На нашу думку, таким чинником є наявність в такому суспільстві широкої верстви заможних людей, мова йде про існування значної кількості так званого середнього класу. Саме велике зло вже відбулось, коли є бідні, яких потрібно захищати, і багаті, яких треба стримувати. Тільки у відношенні до людей з середнім достатком закони діють зі всією силою; вони в рівній мірі безсильні і проти скарбів багача і проти злиднів бідняка; перший їх обходить, другий від них вислизає; один рве павутиння, а другий через нього проходить.

Ось чому одна з самих важливих справ Уряду: попереджати надмірну нерівність станів, не віднімаючи при цьому багатств у їх власників, але позбавляючи всіх інших можливості накопичувати багатства; не будувати притулки для бідних, але захистити громадян від можливості перетворення на бідняків ”[3].

В будь-якому суспільстві є багаті, бідні та середні, питання тільки в їхній кількості. Сучасна схема класового поділу виглядає таким чином: 25% – багатих, 25% – бідних та 50% – середніх. Такий (чисто теоретичний) розподіл вказує на стабільний здоровий розвиток суспільства. Як правило, в розвинених країнах світу, відсоток середніх значно перевищує показник в п’ятдесят відсотків.

Аналізуючи роль та значення середнього класу в сучасному суспільстві, переважна більшість дослідників сходяться в оцінках його стабілізуючої функції. Наявність потужного середнього класу – основна гарантія стабільності суспільства і навпаки – його відсутність може бути показником потенційної напруги і, відповідно, таке суспільство більш вразливе. Соціальна нерівність, відсутність середнього класу, як правило, призводять до необхідності встановлення авторитарних режимів політичної влади, жорстких форм правління. Тоді як наявність сильного (економічно, та політично свідомого) середнього класу дає можливість проводити ліберальні та демократичні зміни в країні.

Про стабілізуючу роль середнього класу написано багато в західній соціально-філософській та політологічній літературі. Проте, важливо зазначити, що не завжди обґрунтування такої ролі базувалося на об’єктивних засадах. Дослідники при цьому часто керувалися не пізнавальним інтересом, а виходили з певного ідеологічного замовлення. Однак, безумовно, стабілізуюча функція середнього класу має і свої об’єктивні причини.

Твердження про стабілізуючу функцію середнього класу вперше з'являються у працях класиків теорії соціальної стратифікації. Навіть К.Маркс, який ігнорував проблему середнього класу в принципі, мусив визнати, що останній складає основу влади пануючих соціальних класів [1. С.636]. Апогею ця думка досягає в 1950-х роках в працях північноамериканської структурно-функціональної школи. На іншому боці Атлантики теорії „нівельованого суспільства середнього класу”, „суспільства споживання”, „безкласового суспільства” набувають неабиякої популярності. Наприклад, на III Всесвітньому соціологічному конгресі представницькою групою соціологів, зокрема Т.Маршаллом, було заявлено про природну смерть класів в класичному розумінні та виникнення суспільства середнього класу. Для обґрунтування цієї теорії використані наступні аргументи:

- ліквідації принципів відмінностей, перш за все нерівності між людьми, сприяв процес набуття всіма членами сучасного суспільства рівного соціального статусу, загального громадянства та прав;
- соціальний статус та, відповідно, траєкторія життя, яка характерна для традиційних суспільств, змінюється тепер статусом заснованим на досягненнях, мобільність стає необмеженою, причому як „вверх” так і „вниз” по соціальній ієрархії;
- під дією процесів „відмирання держави”, „дифузії власності”, „децентралізації влади” в індустріальному суспільстві зникає панування людини над людиною;
- зміщення значної частини економічно активного населення в сектор послуг під дією науково-технічної революції та викликаних нею соціальних змін призвело, з одного боку, до зменшення кількості робітників, зайнятих в традиційних галузях промисловості, з іншого – до чисельного збільшення білих комірців та кваліфікованих робітників, яких тепер почали зараховувати до середніх верств (в залежності від методів підрахунку ця цифра може коливатися від 50 до 80 відсотків);
- сам факт розміщення середнього класу в середині класової ієрархії сприяє зняттю напруги між полярними соціальними групами (між бідними та багатими);
- економічний добробут середнього класу стримує його включення в радикальні соціально-політичні рухи. Одній частині середнього класу властиве індіферентне відношення до політики, іншій – підтримка центристських громадських рухів та політичних партій;
- найбільш характерним терміном, який дозволяє визначити соціально-політичний статус середнього класу, є категорія „консерватизм”.

Формування середнього класу напряму пов'язане з нейтралізацією зростаючої соціальної нерівності, яка призводить до соціальних конфліктів в суспільстві та перешкоджає стабільному розвитку. Виникає питання: якщо не збільшується прошарок середньої верстви то до яких наслідків призведе різке розшарування суспільства та, зокрема, збільшення кількості бідних людей? І як довго в часі може існувати такий стан речей ?

Таке суспільство ніколи не буде стабільним. В ньому будуть постійно виникати різноманітні конфлікти. Найбідніше населення навряд чи стане соціальною базою реформ які проводяться в країні, без підтримки та масового залучення цієї верстви населення неможливе жодне реформування.

У зростанні соціальної поляризації можемо спостерігати ознаки соціальної, а потім і фізіологічної деградації основної маси населення. Найбідніші верстви знаходяться за межею фізіологічно допустимого мінімуму споживання. Для них доступними є тільки мінімальні речі для підтримання життєдіяльності. Вчені різних країн світу зауважують одну спільну закономірність: чим бідніше людина, тим вона економічно пасивніша. Щоб розпочати свою справу, необхідно мати стартовий капітал. Шляхи вирішення цього питання, які пропонуються нашою державою, відсутніх результатів не дали і дати не можуть. Монополізація української економіки великим бізнесом практично знищує зародку середній та малий бізнес. Сфера діяльності такого підприємництва обмежена, лєвова частка з них працює за схемою „купи-продай”.

У політичному відношенні такі люди піддаються легкому впливу різноманітних радикальних сил які закликають до негайного вирішення всіх проблем в суспільстві крайніми методами. Політичні орієнтири цієї верстви схильні до пошуку винних у

своїх бідах та негараздах, неабиякого поширення набувають перерозподільні настрої, ідеалізування „сильної” руки, „царя-батюшки” тощо. Саме такі настрої у буремні роки революції та громадянської війни в Україні в 1917-20-х роках минулого століття майже повністю знищили прошарок середніх верств, перш за все власника землі. Остаточо цей процес був завершений страшним голодом 1932-33 років.

Невеликий прошарок середнього класу, який за роки незалежності України, покладаючись тільки на власні сили, зміг пробитися крізь товщу державного бетону (за різними підрахунками ця цифра становить сьогодні 10-12%) , як і на початку ХХ століття, знову стоїть на межі свого існування, хіба що чинники що спричинили цей процес дещо інші. Сьогодні він розмивається під тиском російської агресії, виживає в умовах олігархічно-монополізованої економічної системи, правового нігілізму тощо. Війна на сході України, відсутність державної допомоги, девальвація національної валюти, податковий тиск, тотальна корупція та рейдерські захоплення, недоступність дешевого кредитування призводять до масового закриття або скорочення виробництва перш за все у малому та середньому бізнесі. Викликають здивування методи і засоби які використовує уряд для врегулювання економічної ситуації. Впровадження так званих „антикризових заходів” та „реформ” призводять до відчутного удару перш за все по середньому класу. Наслідком таких дій стає загострення і без того болючих питань соціального розшарування, збідніння та деградація масових верств населення. Сьогодні мова йде про виживання а не про розбудову „держави добробуту”. Знищивши під корінь паростки середнього класу, Україна може зіткнутися з вкрай небажаним для суспільства соціальним конфліктом, перерозподільними настроями, зростанням криміналітету тощо. Якщо колесо історії і справді обертається по колу, то може хоч колю варто змінити? В Україні це колесо попало в такий яр, виїхати з якого можна тільки об’єднавши спільні зусилля всієї нації і, що найголовніше, замінити „старий” двигун, але це тема зовсім іншої розмови.

Для забезпечення стійкого розвитку суспільства важливо визначення умов, за яких такий розвиток може бути можливим. Про такі умови писав свого часу П.Сорокін [2]. Він встановив, що стійкість суспільної системи залежить від двох основних параметрів: рівня життя більшості населення та ступеню диференціації прибутків. Чим нижче рівень життя та добробуту і чим більша різниця між бідними та багатими, тим популярніші заклики до зміни влади та перерозподілу власності з відповідними практичними діями. Наявність же чисельно-розвиненого середнього класу в країні вказує на те, що основні параметри суспільства збалансовані та стійкі.

Стабілізуюча роль середнього класу проявляється в різних аспектах:

- в процесі зниження соціальної напруги в суспільстві;
- в діяльності представників цієї верстви як акторів перетворень, що відбуваються в країні;
- в формуванні нової ідеології та суспільної психології, адаптованої до змінних умов економічного життя.

У свою чергу, кожне з розглянутих напрямлень багатоаспектне.

Що характеризує наявність значного середнього класу в суспільстві? Те, що більша частина населення має достатній рівень прибутку, що відповідно дозволяє їм мати високий рівень споживання, формує достойний спосіб життя (гарні житлові умови, якісне харчування, наявність побутової техніки, меблів, автомобіля, користування послугами платної медицини тощо). Крім того, наявність розвиненого середнього класу вказує на те, що більшість населення має достатньо високий освітній рівень, який дозволяє отримувати високу заробітну плату за свою інтелектуальну працю. Якщо в суспільстві переважна більшість людей належить до середнього класу, то це означає, що в цьому суспільстві їм забезпечується гарний рівень життя, а люди задоволені тими умовами, які існують в такому соціумі. Все вище сказане призводить до стабільності такого суспільства та одночасно створює передумови для подальшого прогресивного розвитку.

Люди середнього класу при подібній стабільності прагнуть не тільки зберегти свій статус-кво, але і створити в самому суспільстві систему гарантій, які здатні виключити негативні перепади суспільного розвитку.

Сучасний український середній клас не володіє в повній мірі всіма розвиненими характеристиками середнього класу в західному розумінні. В силу своєї відносної небагаточисельності, нестійкості він ще не може виступати в повній мірі соціальним стабілізатором. Більше того, саме суспільство ще не створило умов, які могли б привести до стабільного зростання середнього класу. Сьогодні йому самому доводиться боротися з державно-бюрократичним апаратом, щоб створити подібні умови. А внаслідок останньої світової фінансово-економічної кризи і взагалі мова йде про можливість існування цієї верстви в нашій країні. Разом з тим, як показує досвід розвинених країн, в середнього класу, насправді є могутній потенціал, який ще чекає свого часу щоб стати локомотивом справжніх перетворень в нашій країні.

Так, говорячи про потенційну значимість середнього класу в процесі зниження соціальної напруги в суспільстві, можна відмітити вагому роль середнього класу при вирішенні проблеми з безробіттям, тобто у справі забезпечення зайнятості населення. Мова йде, перш за все, про створення робочих місць в малому та середньому бізнесі, про забезпечення відповідних прибутків тих, хто зайнятий в такому бізнесі. Крім того, малий та середній бізнес впливають на вторинну зайнятість населення. Вторинна зайнятість в умовах трансформування економіки розглядається як один з головних засобів адаптації людей до існуючих реалій.

Стабілізуюча функція середнього класу проявляється також у формуванні та трансляванні певних ціннісних орієнтацій, в тому числі і власних поглядів на економічні та політичні перетворення. Так, ідеалом у економічній сфері розвитку країни, для більшості представників середнього класу є економіка, в основі якої лежить розвиток приватної власності з елементами державного регулювання. У політичній сфері – це, перш за все, гарантія прав та свобод, недоторканість приватної власності, цінності демократії та відкритого суспільства тощо.

Прагнення зберегти свій соціальний статус, матеріальне становище, змушують представників середнього класу бути досить обережними в оцінках соціально-економічної ситуації в країні і підтримувати як правило ті політичні сили, програми яких направлені на зміцнення стабільності та прогнозованості.

В будь-якому розвиненому суспільстві середній клас, визначаючи свій політичний вибір, багато в чому впливає на політичні орієнтири всього суспільства. Він виступає в якості ретранслятора базових ціннісних установок, моделей поведінки, ідейно-політичних та електоральних орієнтацій тощо. Середній клас транслює зразки поведінки, які зумовлюють стійкість суспільства, стабільність його функціонування. Світоглядні орієнтири цього класу протистоять субкультурі бідності з її підвищеною агресивністю та озлобленістю, культом сили та рівності, звинуваченнями інших у власних бідах, специфічному розумінню успіху в житті тощо. Культура середнього класу виступає з інших позицій, вона направлена на закріплення власного успіху, пропагує культ опори на власні сили, ділову активність тощо.

Стабільність в суспільстві передбачає також існування вертикальної мобільності між різними соціальними верствами. Проте, процес модернізації українського суспільства ніяк не супроводжується збільшенням такої мобільності. Утримується „закритість” вищих соціальних груп незалежно від проведення реформ. Продовжує зростати прірва не тільки між нижчою та вищою верствою суспільства а й між середніми та вищими верствами. Перехід з середньої верстви до вищої стає практично неможливим.

В своєму нинішньому стані середні верстви України не можуть виступати в якості соціального стабілізатора суспільства та носія суспільного прогресу. Для цього їм не вистачає економічної незалежності, високого достатку та стимулюючих інституціональних умов ділової та творчої діяльності.

В Україні склалася ситуація коли, „старі” верстви середнього класу, які не змогли вписатися в реалії новоствореної економіки, опинилися, саме за економічними показниками, виключеними із середнього класу ринкового типу. Хоча за рівним освіти, професійними ознаками вони при сприятливому економічному розвитку могли б ввійти до складу середнього класу сучасного типу. За своїм економічним станом ці верстви належать до нижчого класу, а по способу життя та культурі – до середнього. А це означає,

що у середнього класу в Україні є величезний потенціал, який складається із тих верств, які раніше відносились до середнього класу ринкового типу.

Таким чином, з одного боку, наявність розвиненого середнього класу свідчить про стабільність того суспільства, в якому він існує, з іншого – саме існування та функціонування середнього класу створює подібну стабільність в суспільстві, а саме:

- із-за наявності великої кількості людей, які належать до такого класу, володіють достатнім рівнем прибутку, що забезпечує їм достойний рівень життя і які прагнуть зберегти та примножити встановлений статус-кво;

- із-за високого освітнього рівня, що дозволяє пов'язувати із середнім класом модернізаційні ефекти суспільного життя;

- із-за ділової активності цих верств, чий бізнес передбачає бути акторами економічного та суспільного життя в цілому;

- із-за соціального потенціалу середніх верств (вплив на рівень зайнятості через малий та середній бізнес, рівень споживання та його якісні характеристики, освоєння тих сфер бізнесу, які не доступні або не вигідні великим фірмам, трансляція певних центристських ідей та ідеалів індивідуальної активності тощо);

- із-за особливого соціально-просторового положення середнього класу в соціальній структурі, що дозволяє йому бути соціальним буфером між нижчими та вищими верствами суспільства, знімати соціальну напругу, виступаючи каналом вертикальної мобільності.

До середнього класу входять, як правило ті, хто має економічну незалежність (володіє підприємством, фірмою, офісом, приватною практикою, своєю справою) або чітко виражену професійну орієнтацію (вчені, адвокати, менеджери середньої ланки тощо). Це саме ті функції, які суспільством не тільки високо цінуються, але і високо оплачуються.

Соціальна структура українського суспільства суттєво відрізняється від західних. Якщо там середні класи одночасно є носіями національної культури, організаторами соціального дискурсу верхів та низів, гарантами соціальної стабільності суспільств, то в Україні ці функції якщо і виконуються, то тільки частково, різними суб'єктами і тому малоефективні.

В нормальному ринковому суспільстві більшу частину прибутків повинен приносити середній клас (самий масовий платник податків). Відповідно, чим більший середній клас, тим більша податкова база, тим більше передумов для розбудови „держави добробуту”. В соціально-економічному плані середні верстви виступають носіями тенденції стирання протиріч між змістом праці різних професій, міським та сільським способом життя тощо. У сфері сімейних відносин середні верстви є провідником традиційних цінностей, поєднуючи їх з орієнтацією на рівність для чоловіків та жінок в освітніх, професійних та культурних відношеннях. В політичному плані для них характерним є незначне розшарування навколо центру політичного спектру, що робить їх оплотом стабільності, еволюційного характеру суспільного розвитку, створює сприятливі умови для формування та функціонування громадянського суспільства.

Тому, без перебільшення можна назвати середні верстви справжніми гарантами соціально-політичної стабільності сучасного демократичного суспільства – їх роль в цій якості була б особливо корисною для сучасної України.

Література:

1. Маркс К. Теории прибавочной стоимости (4-й том Капитала). Ч. II // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 26. – Ч. II. – С. 636.
2. Сорокин П. Голод и идеология общества. / П.Сорокин – М.: Квинтэссенция. – М., 1990.
3. Руссо Жан-Жак. Трактаты. О политической экономии. / Жан-Жак Руссо – М.: Издательство «Наука». – М., 1969. – С. 124-125.

В статье рассмотрены особенности формирования и функционирования среднего класса как одного из основных компонентов создания «государства благополучия» и стабильного развития общества.

Анализируется значение среднего класса в процессе снижения социального напряжения в обществе его мировоззренческие и политические ориентации.

Ключевые слова: *класс, средний класс, состояние, стабильность, ценности.*

The article considers the peculiarities of formation and functioning of the middle class as a major component of the creation of a «welfare state» and sustainable development of the society.

Analyzes the value of the middle class in the process of reduction of social tension in the society of his ideological and political orientation.

Keywords: class, middle class, status, stability, and value.

О. М. Кожем'якіна,

канд. філос. наук,

доцент, доцент кафедри філософії

Черкаського державного технологічного університету

ВЛАДА ДОВІРИ ЯК ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОРЯДНОСТІ ТА КОМПЕТЕНТНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню філософсько-методологічних аспектів проблематики політичної довіри як ключової інституції сучасної демократії та ціннісно-нормативної основи процесів легітимації. Здійснено аналіз ресурсів довіри в сучасному суспільстві, звертаючи особливу увагу на її моральну складову.

Розглянуто методологічні засади принципу довіри як принципу реальної демократії, що забезпечується комплементарністю співіснування нормативних, функціоналістських та системних ефектів соціально-політичної взаємодії.

Ключові слова: політична довіра, криза довіри, легітимація, демократія, порядність, компетентність.

Проблематизацію довіри в умовах глобалізованої сучасності численні дослідники (П. Штомпка, Ф. Фукуяма, Е. Гідденс, Н. Луман, А. Селігмен, М. Гартман та ін.) пов'язують зі структурними змінами в самому соціумі, його поступовим ускладненням та диференціацією, означаючи кризу довіри своєрідною «хворобою сучасності». Як зазначає П. Штомпка, навіть в самих міцних демократіях світу спостерігається стійка тенденція суттєвого погіршення ситуації з публічною довірою, що розуміється як переконаність в компетентності, порядності, сумлінності, правдивості, безкорисливості та поступливості політичних еліт, інституцій, урядів [4, с. 409]. Окрім того, ознакою нашої доби є також криза споживацької довіри, зниження екзистенційної довіри, що призводить до посилення загальної тривожності, непевності та відчуття тотальної маніпуляції (економічної, політичної, фінансової, особистісної, культурної тощо), що зумовлене, зокрема, розвитком інформаційних технологій та вдосконаленням засобів комунікації та масової інформації (або, за влучним народним визначенням, «засобів масової дезінформації»).

Криза довіри, набуваючи загрозливих масштабів, постає, насамперед, кризою ресурсів довіри, загострюючи надзвичайно актуальну для глобалізованого сьогодення проблематику мультикультурності світу, ускладнення демократичних процедур, функціонування ліберальної економіки, формування інституцій громадянського суспільства тощо, увиразнюючи, таким чином, питання загальної моральності, культури довіри, ціннісного узгодження, суспільного порядку, співробітництва, унормованості соціальних дій.

Однією з вагомих проблем сучасності є криза демократичної легітимності, джерела якої містяться саме в механізмах породження та функціонування політичної довіри.

Тому метою даної праці є філософсько-методологічний аналіз проблематики політичної довіри як ключової інституції сучасної демократії, а також виявлення ресурсів довіри в сучасному суспільстві та окреслення ролі довіри та недовіри в процесах легітимації та демократизації.

Звернення до питань специфіки функціонування довіри у сфері владних відносин знаходимо у працях Р. Хардіна, Н. Лумана, П. Штомпки, П. Розанвалона, М. Догана, Б. Міцтел, Б. Барбера та ін. Розробці ідей легітимації владного панування присвячені праці М. Вебера, Е. Дюркгайма, С. Ліпсета, Д. Істона, П. Бергера, Т. Лукмана, Д. Бітема, О. Гьофе, Ю. Габермаса та ін.. Серед вітчизняних дослідників проблеми легітимації та легітимативних процесів в сучасному українському суспільстві відзначимо А. Єрмоленка,